

fajú és stílusú példaszöveg illeszkedik. Zárásként összefoglalás, fogalom- és kifejezésjegyzék, (esetleg) vitakérdés, valamint az adott fejezet témáját érintő szakirodalmi jegyzék áll.

A könyv végén az összesített szakirodalom, a (vissza)keresést segítő *Név és tárgymutató*, valamint a már említett *Textológiai fogalomtár* található.

Ötletes újdonsága a könyvnek az, ahogy az egyes szövegsajátosságokat egyetlen műalkotás (Juhász Gyula: Anna örök) elemzéséhez kötve is bemutatja. A vers textológiai elemzése először az egyes fejezetek végén, azok témájához igazodva, az adott szempontra fókuszálva jelenik meg, majd a könyv végén összegezve, komplexen *A textológiai műelemzés* című fejezetben. Ezzel a megoldással – s természetesen a mű egészén végigvonuló, az elméleti részeket gazdagon kiegészítő egyéb szövegek elemzésével is – példát mutat egyben a szövegtani ismeretek gyakorlati alkalmazására is.

Oktató és hallgató egyaránt nagyon várta ezt a könyvet, amely a modern nyelvészet elmúlt időszakának egyik legtermékenyebb, sok irányba elágazó területének, a textológiának a kutatási eredményeit foglalja sikeresen rendszerbe.

E korszerű (tan)könyv a gyakorló magyartanárnak nemcsak a nyelvtanórák szövegtani fejezeteinek tanításához nyújt kiegészítő friss ismereteket, hanem hozzásegít – többek között – egy korszerűbb fogalmazástanításhoz és műelemzéshez.

A főiskolai és egyetemi hallgatónak pedig úgy ad szövegtani alapot, hogy problémafelvetéseivel, vitakérdéseivel, szakirodalmi eligazításaival az érdeklődőt egyben a további (önálló) elmélyülés irányába orientálja.

Albertné Herbszt Mária

Fehér Erzsébet: A szövegkutatás megalapozása a magyar nyelvészetben. Tudománytörténeti vázlat

Nyelvtudományi Értekezések 147. sz.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 84 p.

Értekezésében a hazai – szűkebb értelemben vett – nyelvészeti szövegkutatások alig több mint két évtizedes történetéről, általános kérdéseiről és fő irányairól nyújt reflexív-értelmező áttekintést FEHÉR ERZSÉBET – jószerével elsőként a magyar szakirodalomban. A dolgozat a történeti és a tematikus nézőpont szerves egységében mutatja be a magyar szövegnyelvészet kialakulásának körülményeit, fejlődésének folyamatát, illetőleg azokat a területeket és témaköröket, amelyek mélyreható változásokat idéztek elő a magyar nyelvészeti gondolkodásban, s ezáltal lehetővé, illetőleg szükségessé vált a szövegnyelvészeti vizsgálódások szaktudományos jellegének megalapozása, feladatrendszerének kijelölése is.

1.1. Az „Elméleti viták és a szövegkutatás kezdetei a magyar nyelvészetben” című első fejezet (11-28) az elméleti-módszertani viták közegében vázolja fel a hazai szövegkutatások kibontakozásának nagyjából az 1960 – 70-es évek fordulójáig tartó periódusát. Arra a kérdésre keres választ, hogy a háború utáni ellentmondásos, ideológiai-politikai előítéletekkel, burkolt vagy nyílt preferenciákkal terhelt időszakban történtek-e lépések, és ha igen, milyen jelleggel, egyrészt a „nyelvhasználat elméleti megalapozása irányában”, másrészt a „mondat nyelvészetétől a szöveg nyelvészete felé” (12). Válaszait A III.

Országos Magyar Nyelvészkongresszus (1954.), az 1961-es elméleti eszmecsere, az 1973 – 74-es strukturalizmusvita és A Magyar Nyelvészek III. Nemzetközi Kongresszusa (1977.) motivikusan rokon témaköreinek alapos elemzéséből bontja ki FEHÉR ERZSÉBET, majd három korai szövegmodellt mutat be.

1.1.1. A strukturalista orientációk ideológiai elmarasztalásának jegyében megrendezett 1954-es nyelvészkongresszus anyagából ELEKFI LÁSZLÓ hozzászólásának a beszédaktus értelmezésére vonatkozó megállapításait emeli ki a szerző. A beszédaktus – idézi ELEKFIT – „azokat a mozzanatokot foglalja magában, amelyek a nyelvi eszközök használatát a konkrét beszédhelyzettel, illetve az adott beszédhelyzetben a tárgyi valósággal összekötik. A beszédaktus elsősorban a beszédtevékenységet kíséri, de szerepe van a nyelvi mű létrejöttében és megértésében is, tehát magában foglalja a beszéd jelentéstan oldalát” (13). Mai szemmel nem nehéz összefüggést teremteni ELEKFI gondolatai és AUSTIN valamivel később kidolgozott elmélete között, különösen a jelentés pragmatikai meghatározottságát illetően, ami a szövegnyelvészet szempontjából is fontos felismerés.

1.1.2. A strukturális és matematikai metódusok bevezetéséről folytatott 1961-es vitát a technikai fejlesztés, mindenekelőtt a komputerizáció és az automatizálás igénye hívta életre. Minthogy ennek következtében előtérbe kerültek a nyelv formai aspektusai, illetőleg a nyelvtudomány formális irányzatai és az alkalmazott nyelvészet különböző ágai (például a számítógépes nyelvészet), úgy-ahogy sor kerülhetett a strukturalizmus ideológiamentesítésére is. S jóllehet kívülről irányított folyamatok szervezték az eszmecserét, mégiscsak hozzájárult »az elméleti nyitás«-hoz. A vitaanyagból MARTINKÓ ANDRÁS és PÉTER MIHÁLY (szövegnyelvészeti érdekű, így például az aktuális mondattagolás szöveg-szervező szerepét érintő) hozzászólásaira hivatkozik a szerző, illetőleg SZÉPE GYÖRGY tájékoztatójára, mely a modern nyelvészeti irányzatokról és interdiszciplináris kapcsolataikról nyújtott panoramikus képet.

1.1.3. Az 1972-ben újraéledő strukturalizmusvitát HERMAN JÓZSEF és SZÉPE GYÖRGY vitaindító, illetőleg vitazáró tanulmánya (HERMAN – SZÉPE: 1973. és 1974.) reprezentálja a kötetben.

1.1.4. Ilyen előzmények után programszerűen a 70-es években jelenik meg a szövegkutatás a magyar nyelvtudományban. Az 1977-es nyelvészkongresszuson már a bemutatott, „egymástól koncepcionálisan, illetve elméletileg eltérő grammatikák mindegyike számol a mondat határain túlmutató nyelvi jelenségekkel, vagyis a szöveg grammatikai aspektusaival” (17). RÁCZ ENDRE nyelvtana például a koreferenciával, az anaforával, a pronominalizációval, az egyeztetéssel, az ellipszissel stb. Az általa vázolt ’grammatikai szövegmodell’ hatását mutatja NAGY FERENC *Bevezetése* is. TEMESI MIHÁLY a szöveg szemantikai és a pragmatikai aspektusa mellett érvel, RADICS KATALIN „A mondat, illetve a szöveg szerveződése közötti különbséget abban látja, hogy míg az előbbi egészében »nyelvi konvenciók által szervezett alakulat«, az utóbbi csak részben az” (17). – A dokumentumok körültekintő elemzése alapján FEHÉR ERZSÉBET arra a következtetésre jut, hogy a „szöveg vizsgálata (...) szükségszerűen járt együtt a nyelvészet tárgykörének újraértelmezésével”, illetőleg hogy a „szöveg mint a nyelvészeti kutatás tárgya jelentősen hozzájárult új elméleti kérdések felvetéséhez a nyelvtudományban” (18).

1.2. A szöveg mibenlétére vonatkozó felfogások közül először a hazai szakirodalomban is a konstrukcionális (vagyis a szöveget mondatok sorozataként értelmező) megközelítés jelentkezik, jóllehet már a 60-as években megjelenik a funkcionális (a szöveg kommunikatív funkciójából kiinduló) szemlélet is.

1.2.1. Konstrukcionális megközelítés tükröződik H. MOLNÁR ILONA egyik korabeli tanulmányában (H. MOLNÁR: 1956.). Ebben egy szintaktikai jelenség vizsgálata során a szöveg több olyan sajátosságára figyel föl H. MOLNÁR (kohézió, koherencia, makroszerkezeti egységek, tematikus szerveződés stb.), amelyeket a későbbi kutatások (DEME LÁSZLÓ, PÉTER MIHÁLY és mások eredményei) lényegében igazoltak.

1.2.2. DEME LÁSZLÓ funkcionális szemléletű metodológiája, mely az első és napjainkban is produktív irányzata a hazai szövegkutatásoknak, az 1960-as évek közepe táján bontakozik ki oly módon, hogy DEME a közlés legmagasabb egységként kezelt beszédműből indulva ki, analitikusan közelíti meg az alapegységként értelmezett aktuális mondatok szerkezeti sajátosságait és kapcsolatait, ezek analiziséből pedig a beszédmű szerveződési mintázatára vonatkozó eredményekhez jut.

A beszédművek, beszédesemények tanulmányozásától BERRÁR JOLÁN ugyanakkor a mondat rendszervonatkozásaival kapcsolatos eredményekre számít (BERRÁR: 1963.). Törekvéseikben végső soron a langue-lingvisztika és a kommunikáció irányultságú nyelvészet dichotómiája jut kifejezésre, annak felismerése, hogy „a nyelvészet csupán kettős szemlélettel: rendszerben és folyamatban egyszerre gondolkodva tudja megoldani soron következő feladatait” (21). Az aktuális mondat perspektíváját képviselő beszédegységet az amerikai strukturalisták (L. BLOOMFIELD, Z. S. HARRIS) nyomán a nyilatkozat (utterance) terminussal nevezi meg BERRÁR. S minthogy a nyilatkozat a kommunikáció része, funkcionális kritériumok alapján határozandó meg aktusként is (megnyilatkozás) meg produktumként is (nyilatkozat). (Lásd még PÉTER: 1986.)

A megnyilatkozás maximális egysége DEMÉNél a beszédmű. Minimális egység a mondat: a langue felől rendszer-, a kommunikáció oldaláról szövegmondat. Az utóbbit a kommunikatív funkció(k), a kontextusfüggőség és a konstrukcionális jegyek specifikálják. A funkcionális pozíciót a mondat egész (közlési alapegység), a konstrukcionálisat az (egy predikatív viszonyt tartalmazó) mondat egész képviseli. A mondat egész konstrukcionális relációira a megszerkesztettség és a beszerkesztettség függvényeszerű kapcsolatával utal DEME. A beszédmű vertikumát szorosabb szemantikai-logikai kapcsolódású egységek, tömbök dominálják, ilyenformán a „tömb a szövegszerveződés konstrukciós formája” (24). A tömbösödés kérdése később a szöveg bekezdésstruktúráinak, illetőleg témaszerkezetének vizsgálatához vezet (lásd BÉKÉSI: 1982., vö. 24). DEME LÁSZLÓ korabeli – az 1960-as évek közepétől az 1970-es évek közepéig keletkezett – munkái a mondatnyelvészettől a szövegnyelvészetig vezető út állomásainak tekinthetők, állapítja meg FEHÉR ERZSÉBET (24), majd összehasonlítja DEME és a forrásirányzatok (az amerikai deskriptivista iskola, a prágai strukturalizmus stb.) eredményeit.

1.2.3. A harmadik kezdeményezés a vizsgált időszakban a KANYÓ ZOLTÁN vezette szegedi germanista irodalmárok körében fejlődött ki. KANYÓ komplex: generatív, pragmatikai, művészetszemiotikai alapozású megközelítésével az úgynevezett egyszerű formák (német közmondások) vizsgálatától a szövegfajták általános pragmatikai és szociokulturális meghatározottságainak aspektusaihoz jut el.

Az eddig vázolt út FEHÉR ERZSÉBET szavaival „a mondatok lineáris kapcsolatából adódó nem lineáris jelenségek vizsgálatától a szövegnek mint kommunikációs egységnek értelmezésén át a szövegtípusnak mint szociokulturális eredetű, pragmatikai feltételek által meghatározott kognitív struktúrának a felismeréséig vezet” (28).

2.1. „A nyelvészeti szövegtudományrendszerrel szembeállított elméleti alapjai” című második fejezet (29-58) – imponálóan gazdag forrásanyag felhasználásával – az »elméleti nyitás« újabb, nagyjából az 1970-es évek elején kezdődő szakaszát tekinti át. – A kommunikációs nyelvészet hazai recepciójának, illetőleg a pragmatikus módszerek elterjedésének bemutatása feltételezi a szövegnyelvészeti kutatások interdiszciplináris keretének körvonalazását, vagy legalább azoknak a kritériumoknak a számbavételét, amelyek alapján ez a keret kijelölhető. Ilyen kritériumok lehetnek: a szövegtudatás tárgyátartománya, célkitűzései, az alkalmazott metodológiák produktivitása és persze a gyakorlat. A szövegnyelvészet diszciplínakörnyezetét alkotó (rendszerint angol és amerikai eredetű) elméletek – szemiotika, pragmatika, beszédaktus-elmélet, interakcióelmélet – recepcióját nem annyira a hazai szövegtudatás, mint inkább a generatív grammatika, a tömegkommunikáció elvárásrendszere, az irodalomelmélet és a stilisztika egyengette (vö. 31 kk.).

2.1.1. A szemiotika hazai recepciója az 1960-as évek második felében kezdődött, elsődlegesen nem primer források, hanem a JURIJ LOTMAN vezette tartui szemiotikai iskola, majd a francia szemiotológusok (ROLAND BARTHES, JULIA KRISZTEVA és mások) eredményei alapján. LOTMAN művészetszemiotikai munkásságának, főként szöveg szemléletének („a ’szöveg’ bármely »jelnyelven« folyó kommunikáció egy aktusának eredménye”, 34) hatása érezhető HORÁNYI ÖZSÉB, TERESTYÉNI TAMÁS és PETŐFI S. JÁNOS munkáiban. A francia szemiotológusok koncepciója az analitikus nyelvfilozófiára és a neo-avantgárd irodalmi gyakorlatra megy vissza. Felfogásuk szerint a jelentés „az értelmezés függvénye; állandó változékonyságának eredője a szöveg (a mindig többértelmű szöveg)” (34). A szemiotika hasonló módon „kiterjesztett értelmezése jellemzi a hazai szövegtudatás PETŐFI S. JÁNOS vezetésével 1990 óta Szegeden működő szemiotikai textológiai irányát” (35).

E recepció folyamatát egyfelől a pragmatika önállósodása, másfelől a szemiotikai inspirációjú témák bemutatásának igényével követi nyomon FEHÉR ERZSÉBET. A forrásanyaghoz, illetőleg a felhasznált művekhez (KANYÓ ZOLTÁN: 1972., CSÚRI KÁROLY – MASÁT ANDRÁS: 1982., VOIGT VILMOS: 1972. stb.) fűzött kommentárokból árnyalt és meggyőző kép tárul az olvasó elé többek között: a kételemű lingvisztikai jelfelfogás háromelemű (jelölő – jelölt – jelhasználó) relációvá való szélesedéséről (a szintaxis, a szemantika és a pragmatika CHARLES MORRISTÓL a 30-as években kidolgozott kölcsönviszonyáról); a jelhordozó, a jelalak, a jelentés, a denotátum és a jelhasználó elkülönítéséről; a század elején CHARLES PIERCE által kidolgozott jeltipológiáról (ikon, index, szimbólum); a szemiotika rendszertani státusáról stb. Az irodalomszemiotika és a szövegnyelvészet párhuzamaira CSÚRI KÁROLY „lehetséges világ”-okkal operáló modelljének (CSÚRI: 1987. 7-40) analízisével világít rá, megállapítva, hogy az irodalomszemiotikai modell „megfeleltethető a legkorábbi magyar nyelvészeti szövegmodellnek: DEME LÁSZLÓ funkcionális szövegtudatásának is” (39).

2.1.2. Magyar nyelvű összefoglalás hiányában a nyelvészeti pragmatika főbb témaköreiről – deixis, társalgási implikaturák, előfeltevések, beszédaktusok, referencia, inter-

akciós stratégiák stb. – és célkitűzéseiről, valamint a pragmatika és a szövegelemzés kapcsolatáról a külföldi szakirodalom (elsősorban LEVINSON és YULE pragmatikáinak) alapján nyújt tájékoztatást az értekezés. A „pragmatikai fordulat” első szakaszáról és a pragmatika kidolgozásának menetéről KANYÓ ZOLTÁN számolt be elsőként (KANYÓ: 1972.). Az alfejezet KIEFER FERENCnek a pragmatika szerepkörére vonatkozó (az indexváltozókkal, az interakciós komponenssel és a nyelven kívüli ismereteinkkel kapcsolatos) megállapításaival zárul (KIEFER: 1983.).

2.1.3. A beszédaktus-elmélet mint a pragmatika egyik domináns elmélete az 1970 – 80-as évek fordulóján – a generatív grammatika és az analitikus filozófia nyelvfelfogása közti ellentmondások elmélyülésének kontextusában – került a hazai kutatók érdeklődésének homlokterébe. Lingvisztikai interpretációja – inkább még mondatelméleti keretek közt – főleg jelentéstani kérdéseket vetett fel, elsősorban a nyelvi (szemantikai) és a használati (pragmatikai) jelentés elkülönítésének problematikáját. Elsőként RADICS KATALIN tekinti át (AUSTIN és SEARLE művei alapján) a beszédaktus-elmélet szemléletmódját, a cselekvésemélet nyelvészeti relevanciáját, a lokúciós és illokúciós jelentés kölcsönviszonyát, a cselekvésérték kérdéseit stb. (RADICS: 1975.). Ezt követően két szöveggyűjtemény, majd PLÉH CSABA és RADICS KATALIN tanulmánya jelzi a magyar nyelvészet „pragmatikus fordulat”-át (PLÉH – RADICS: 1982.). E tanulmány a beszédaktus-elmélet lingvisztikai hozadékát összefoglalóan a következőképpen értékeli: „a) Megkerüli a jel fogalmát; a jel ábrázoló (kognitív) funkciója a konkrét beszédhelyzetben maga is beszédaktus-értékel bír; b) Felismeri a jelentés rétegeltségét, és fogalmilag elkülöníti a rétegeket: a grammatikailag kifejtett szó szerinti (lokúciós), a logikai (propozíciós) és a sugallt beszédaktus (illokúciós) jelentést; c) A nyelvhasználatot mint társadalmi cselekvést értelmezi (...)” (46).

2.1.4. GRICE interakcióelméletének hazai recepciója hozzávetőlegesen egybeesett a beszédaktus-elméletével, s számos szemponttal gazdagította a nyelvhasználat, illetőleg a kommunikáció kutatását. Bemutatása TERESTYÉNI TAMÁS érdeme, aki később önálló szövegelméleti koncepciót dolgozott ki felhasználásával. Az interakcióelmélet jelentőségét röviden így foglalhatni össze: a jelentés explicit és implicit, szemantikai és pragmatikai aspektusainak, a szándék és a jelentés kapcsolatának, valamint a kommunikáció intencionalitásának felismerése.

2.2. A „Milyen terjedelmű és típusú nyelvi egység a szövegvizsgálat tárgya” című alfejezetben (49-58) a nyelvészeti indíttatású szövevizsgálatok tárgyterületének, objektumainak aspektusait tárgyalja FEHÉR ERZSÉBET, s három (egy konstrukcionális és két, különböző alapozású funkcionális) szövegfelfogás-típust mutat be.

2.2.1. KIEFER FERENC több tanulmányában is foglalkozik a mondat és a szöveg kapcsolatával, elsősorban a mellérendelés problematikájával összefüggésben. A generatív alapú szövegelmélet és/vagy szövegpragmatika létrehozására irányuló kísérletek bírálatától az alábbi következtetésekhez jut el KIEFER. A szöveg fogalmát illetően: „a) »A szöveg fogalma nem nyelvészeti fogalom, de vannak nyelvészeti aspektusai«; b) Fontos eleme a szövegkoherencia, ami nem tisztán nyelvészeti fogalom»; a szövegnyelvészet feladatait illetően pedig: „a) »A szövegkoherencia grammatikai mutatóinak vizsgálata« (...); b) »A szövegalkotás pragmatikai műveleteinek tisztázása« (...); c) »Az elemi dialógustípusok leírása« (...)” (52). (Vö. KIEFER: 1979. stb.) – Mind a szövegfogalommal,

mind a szövegnyelvészet feladataival kapcsolatban fontos adalékokat szolgáltat a pszicholingvisztika (lásd például PLÉH: 1980.).

2.2.2. DEME LÁSZLÓ közismert – funkcionális, adott kommunikációs szituációra értelmezett – szöveg meghatározása 1979-ből származik, melynek definitív jegyeit a hazai pragmatikailingvisztikai szakirodalom alapján kommentálja FEHÉR ERZSÉBET (vö. 54). – A szöveg mibenlétének, pragmatikai és szociokulturális meghatározottságának tisztázásához jelentős eredményekkel járultak hozzá KOCSÁNY PIROSKA, ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA és mások kutatásai is (lásd például ALBERTNÉ: 1992.). „A bemutatott koncepciók alapján csupán valószínűsíthetjük – összegzi tárgyát a szerző –, a) hogy a pragmatikai megközelítés általánossá válik; b) hogy idővel el fog különülni egymástól a szöveg és a társalgás vizsgálata (...)” (58).

3.1. „A magyar nyelvészeti szövegtan irányai, tárgykörei” című harmadik fejezet (59-72) az 1970-es évek második felétől kibontakozó hazai szövegtan irányait, illetőleg a szűkebben értelmezett szövegnyelvészeti kutatások főbb témáit, eredményeit tekinti át napjainkig. A szóban forgó irányok elkülönítésének kritériumai a következők: a szövegfogalom és a szövegfajta, a vizsgált aspektusok, a célok és a módszerek, a kutatás tárgyértelmezése és szerepköre, valamint a kutatási terület megnevezésével kapcsolatos terminológiai reflexiók és az interdiszciplináris kapcsolatok.

Ami a kutatási terület megnevezésére vonatkozó reflexiókat illeti, a hosszú ideig forgalomban lévő (BALÁZS JÁNOS által javasolt) „szövegtan” terminus „használatát elmozdult egy kiterjesztett (nem csupán nyelvészeti tartalmú) értelmezés felé” (62). E szerint építkezik a szemiotikai szövegtan extenzív koncepciója is, „amely a verbális és nem verbális (zenei, illusztrációs stb.) szövegek felépítését kívánja leírni ugyanazon elméleti keretben úgy, hogy figyelembe veszi mind a formális, mind a szemantikai, mind a pragmatikai aspektusait (PETŐFI – VASS: 1992. 178). Nyelvi szövegekre vonatkoztatva az elmélet két résztudományt foglal magában: a szöveg nyelvi vonatkozásaival foglalkozó ’szövegnyelvészetet’ és a világra vonatkozó ismeretekkel operáló ’szövegtant’ (’textológiát’) (...)” (63). Következésképpen: „a szaktudományként értelmezett szövegnyelvészet a szövegtan önálló iránya, mivel tárgya, célkitűzése, módszere szükségszerűen eltér a szövegtan extenzív irányzataitól (...)”, továbbá „megfontolást igényel, hogy a terminológiai zavar elkerülése és a szemléleti, módszertani egyneműség fenntartása érdekében nem kellene-e a szövegtan újabb eredményeit figyelembe véve azoknak a kutatóknak a gyakorlatát követni, akik e tárgyat a kezdetektől fogva a nemzetközi szakirodalomban szokásos ’szövegnyelvészet’ műszóval jelölik (...)” (64).

3.2. A hazai szövegnyelvészeti kutatások az elmúlt húsz évben – főként a generatív grammatika szintaxisközpontúságának hatására – inkább a szöveg szerveződésére, a szöveg belüli kapcsolatok feltárására irányultak. E kapcsolatok megjelölésére kezdetben (T. A. van DIJK nyomán) a ’lineáris és globális kohézió’ terminus terjedt el, később a konnexió, a kohézió és a koherencia (a grammatikai, a szemantikai és a pragmatikai összefüggésnek megfelelően).

3.2.1. BÉKÉSI IMRE funkcionális szemléletű, deduktív módszerű kutatásai DEME LÁSZLÓ eredményeiből kiindulva a szövegszerveződés tartalmi-logikai hálózatának feltárására összpontosultak. Kezdeti példaanyagát (napi hírek) később az argumentatív szö-

vegekre is kiterjesztette, s az oppozicionális konstrukciótípusok tanulmányozása révén jutott el a kettős szillogizmus fogalmához (lásd például BÉKESI: 1995.).

3.2.2. ANTAL LÁSZLÓ deskriptivista módszerekkel különböztet meg a szövegben független (szerkezetileg önálló) és (szerkezetileg) függő mondatokat (lásd ANTAL: 1979.). Ha az előbbieket töröljük, szétesik a szöveg. A független mondatok tehát kapcsoló szerepűek, tematikus pillérek, ami arra is utal, hogy a szövegszerveződés nem csupán nyelvi természetű. (DEME LÁSZLÓNál a szerkezetileg önálló mondatához hasonló funkciójú a 'tételmondat'.)

3.2.3. RÁCZ ENDRE a mondatok felől közelítve a szöveghez, a speciális szöveggrammatikai jelenségek feltérképezésére és rendszerbe foglalására vállalkozott (RÁCZ: 1992.). RÁCZ a determinációt, az anaforát és kataforát, az ellipszist, az egyeztetést, a konnektorokat, az igeidőket és módokat, a tematikus progressziót, az előfeltevéseket és az idézés formáit tekinti speciális konnektív elemeknek. „A felsorolt legtöbb jelenség kapcsoló szerepének tárgyalása a szövegnyelvészet legkidolgozottabb része a magyar szakirodalomban is” (69), állapítja meg FEHÉR ERZSÉBET, majd számba veszi az ezen a területen folyó vizsgálódások újabb fejleményeit (komplex, integratív megközelítésmód, az aktuális tagolás topik–fókusz szerkezetének aspektusai stb.).

3.2.4. A téma szövegszervező szerepének kutatása az előző megközelítésmódok egyfajta szintézisét képviseli. BÁNRÉTI ZOLTÁN „Az anaforikus főnévi csoport által referált tény és a szövegelőzménybeli kijelentések összevetésével meg tudta ragadni a téma (rész)elemeit a szövegszerveződés folyamatában” (70). Történeti példaanyagon hasonló vizsgálatokat végzett GALLASY MAGDOLNA, hangsúlyozva egyúttal a történeti dimenzió indokoltságát. A szövegtéma területén jelentős eredményeket hoztak DÁNIEL ÁGNES összehasonlító elemzései is.

3.2.5. Az áttekintés lekerekítésétől a szövegtani tematikájú folyóiratokat, periodikákat, gyűjteményes köteteket, összefoglaló munkákat (köztük az *Officina textologicát*, NAGY FERENC *Bevezetését*, BALÁZS JÁNOS retorikai indíttatású könyvét, SZIKSZAINÉ szövegтанát, TERESTYÉNI TAMÁS példa értékű téziseit, TOLCSANAI NAGY segédkönyvét stb.) veszi szemügyre a szerző. „A vázlatosan ismertetett szövegtani összefoglalások jelzik azt a tendenciát, ahogy a hazai szövegkutatás is eljutott a mondatból kiinduló szövegnyelvészeti koncepciótól a multidiszciplináris tárgyértelmezésig. Az újabb tanulmányokból ki-rajzolódznak a továbblépés fő irányai is egy átfogó, moduláris rendszerű metatudomány, illetve egy kommunikációs nyelvészeti (interdiszciplináris) szaktudomány felé” (72).

4. Az értekezés negyedik, „Összefoglalás és kitekintés” című része (73-75) néhány általános (többek között a nyelvészeti szövegkutatás jövőjére, feladataira vonatkozó) kérdésre kíván választ adni, egyrészt de BEAUGRANDE összefoglalója (de BEAUGRANDE: 1994.), másrészt a *Szemiotikai szövegtan* 5. kötete (PETŐFI S. JÁNOS – BÉKESI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): 1992.) alapján. E helyütt de BEAUGRANDE tézisei közül lássunk néhányat:

- „a) A szövegnek nem csupán nyelvi, hanem kommunikációs egységként való értelmezése és ennek cselekvés-, megértés- és interakcióelméleti konzekvenciái;
- b) A tárgy tudományköziségének belátása;

- c) A tudomány folyamatos önreflexiójának szükségessége;
- d) A kutató által konstruált rövid példák helyett a természetes nyelvi adatok (beszédesemények és szövegek) elemzése;
- e) A nyilatkozategészből kiinduló (analitikus) és az összetevők felől közelítő (szintetikus) vizsgálati mód kellő egyensúlya;
- f) Annak belátása, hogy a szintaktikai, szemantikai, pragmatikai szintek szerinti vizsgálat nem lehet produktív;
- g) Annak a tapasztalatnak az általánosítása, hogy a szöveg elemzése csak többirányú megközelítéssel lehet eredményes, a redukció és a formalizálás nem adekvát módszer; a releváns vizsgálatnak figyelembe kell vennie az adott szöveg típusát is;
- h) A szövegnyelvészet szerteágazó irányainak összefogása és tudományos feladatainak ellátása nem nélkülözheti egy olyan koherens elméleti keret kidolgozását, amely egy átfogó kategória köré rendezve teremti meg az irányzatok szintézisét (...)” (74).

Befejezésül meg kívánom jegyezni, hogy FEHÉR ERZSÉBET jószerevével egyedülálló tudománytörténeti áttekintése számos olyan szemponttal, tanulással és eredménnyel szolgál, amelyek új távlatokat nyit(hat)nak mind a szűkebb értelemben vett nyelvészeti, mind a kiterjesztett, tágabb keretben művelt szövegtudományok terepén, s így jelentősen javíthatják a különböző irányzatok, megközeítésmódok és diszciplínák együttműködésének, végső soron a szövegek vizsgálatának hatékonyságát.

Irodalomjegyzék

ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA:

- 1992. A társalgás néhány jellemzője és szabálya. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*, JGYTF Kiadó, Szeged, 9-18.

ÁNTAL LÁSZLÓ:

- 1979. Szöveg, nyelv, tartalom. In: SZATHMÁRI ISTVÁN – VÁRKONYI IMRE (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. MNYTK. 154. 67-72.

R.-A. de BEAUGRANDE:

- 1994. Textlinguistics. In: R. E. ASCHER (ed.): *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Vol. 9. Pergamon Press, Oxford, New York, Tokyo, 4575-4577.

BÉKÉSI IMRE:

- 1982. *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok (Magyar újsághiranyag alapján)*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 1995. A kettős szillogizmus módszertani tanulságaiból. A megszorító ('elvárástörtlő' elentét két alapformája). In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, JGYTF Kiadó, Szeged, 183-190.

BERRÁR JOLÁN:

- 1963. A mondat formai ismertetőjegyei. In: TELEGDI ZSIGMOND – SZÉPE GYÖRGY (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 53-76.

- CSÚRI KÁROLY:
1987. *Lehetséges világok*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- CSÚRI KÁROLY – MASÁT ANDRÁS:
1982. Jeleméleti tanulmányok – magyar nyelven. In: TELEGDI ZSIGMOND – SZÉPE GYÖRGY (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok, XIV.* 174-189.
- HERMAN JÓZSEF – SZÉPE GYÖRGY:
1973. A nyelvészeti strukturalizmus kérdéseire. Újítás és hagyomány a nyelvtudományban. *Magyar Tudomány*, 1973. 240-244.
1974. A továbbfejlődés a nyelvészetben. *Magyar Tudomány*, 1974. 237-247.
- KANYÓ ZOLTÁN:
1972. A pragmatika a szemiotikában és a nyelvészetben. In: TELEGDI ZSIGMOND – SZÉPE GYÖRGY (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok, VIII.* 105-118.
- KIEFER FERENC:
1979. Szövegelmélet – szöveggrammatika – szövegnyelvészet, *Nyr.* 103. 216-225.
1983. A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról. In: RÁCZ ENDRE – SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelv szövegtana köréből*, Tankönyvkiadó, Budapest.
- H. MOLNÁR ILONA:
1956. Kötőszóval kezdett önálló mondatok (Észrevételek a mondatsor szerkezete összefüggéseiről a *de* kötőszó kapcsán). In: *Pais-Emlékkönyv*, 1956. 230-234.
- PÉTER MIHÁLY:
1986. A nyilatkozat mint a nyelvi közlés alapegysége. *MNy.* LXXXII. 1-10.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.):
1992. *Szemiotikai szövegtan 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*, JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ:
1992. A szövegnyelvészet helye és feladata a szemiotikai textológiai kutatásban. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*, JGYTF Kiadó, Szeged, 177-195.
- PLÉH CSABA:
1980. *A pszicholingvisztika horizontja*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PLÉH CSABA – RADICS KATALIN:
1982. Beszédaktus-elmélet és kommunikációkutatás. In: TELEGDI ZSIGMOND – SZÉPE GYÖRGY (szerk.): *Általános nyelvészeti tanulmányok, XIV.* 87-108.
- RÁCZ ENDRE:
1992. *Mondatgrammatika és szöveggrammatika*. MTA Nyelvtudományi Intézete. *Linguistica Series C. Relationes* 6.
- RADICS KATALIN:
1975. Újabb irányzatok a generatív grammatikában. *NyK.* 445-479.
- SIKSZAINÉ NAGY IRMA:
1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR:
1994. *A szövegek világa*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- VOIGT VILMOS:
1972. *Bevezetés a szemiotikába*. Gondolat.

Vass László